

Куди спрямувати енергію наукового пошуку в заповідній справі?

Історія заповідної справи багата суперечностями, які виникли, коли люди почали розуміти, що наслідки їх діяльності завдають шкоди безлічі видів тварин, рослин, грибів та найпростіших, позбавляючи їх середовища існування. Заповідання як методологія збереження природи, за сподіваннями його основоположників, повинно дати шанс майбутнім поколінням людей досягнути механізми функціонування "недоторканої природи" та мінімізувати втрати біорізноманіття в екосистемах. Від початку XX століття дискусія щодо обрання шляхів збереження видів та екосистем набула системного характеру, оскільки з'явилися перші наслідки заповідання, які вже можна було аналізувати. Полеміка ведеться не лише між природоохоронцями, але й природокористувачами, що активно використовують природні ресурси і прямо впливають на їх збереженість. Нерідко вона виходить за межі пристойності. Особливо це простежується в часи нестабільності та різноманітних реформ, коли поряд з природним бажанням значної частини діячів з охорони природи реально щось зробити для її збереження, паралельно, на перший план, виступає особистий чи колективний піар, лобіювання у владних колах і міждержавних стосунках певного напрямку, "єдиного і неповторного" шляху. Саме цим відзначився і проміжок наприкінці XX – початку XXI століть. Це можна бачити і з імплементації останніх Паризьких міждержавних домовленостей (UNFCCC-2015) з питань наслідків кліматичних змін та їх сповільнення.

З огляду на продовження дискусії щодо напрямів розвитку заповідної справи ми розміщуємо статті, у тому числі і закордонних колег, погляди яких на існуючі проблеми можуть бути протилежними та не поділяться редакційною колегією журналу.

Досить цікавою, на наш погляд, у цьому часописі є стаття директора Інституту степу РАН, член-кореспондента РАН О.О. Чибільова "Истоки трех идеологий заповедного дела и пути их примирения", у якій добре простежується відтінок російських реалій природоохорони, можливість реалізації окремих постулатів абсолютної заповідності, котрі можуть бути досягнуті на сибірських, північно-американських, африканських чи інших просторах, де є великі території для підтримання такого режиму їх використання, який прийнято називати абсолютно-заповідним. Якщо ж повернутись до давно обжитих територій планети, залишки природних екосистем яких несуть на собі сліди інтенсивного впливу з боку людини протягом століть, то на них, з точки зору такого підходу, вже неможливо створювати об'єкти охорони природи, які прийнято називати заповідними в розумінні Г.А. Кожевнікова, його сучасників і послідовників. Із численних публікацій на сторінках нашого часопису стосовно sukcesів в сучасних заповідних степах, як і із статті Г.Й. Бумар щодо більш інерційних поліських екосистем в теперішньому виданні слідує, що їх відновлення та збереження рідкісних видів відбувається не за припущеннями класиків заповідної справи початку XX століття. Якщо слідувати чистій ідеї спонтанного саморозвитку природи на обмежених просторах, а не саме збереженню біорізноманіття, то в нинішніх, дуже змінених умовах такий механізм не спрацює, а часто веде до подальшої деградації і спрощення екосистем, яким люди надали статус заповідних.

Ситуація з відновленням степових екосистем в Україні та з поступовим включенням їх до категорії заповідних чи резервних територій, яка сприятливо складалась у 90-х роках XX століття, коли порушувалось питання про виведення

із сівозмін 10 мільйонів гектарів степового біому, в останні роки різко змінилася. Ми спостерігаємо черговий натиск на залишки степів із застосуванням сучасної техніки і технологій вирощування сільськогосподарських культур, які руйнують все живе, навіть на тих осередках природи, які вдалось відстояти та відновити за останні 15–20 років. Більшість степових заповідних та зарезервованих територій перетворились на оази зональної біоти серед широченної агросфери, спостереженнями в яких ми ледь встигаємо осмислити масштабність катастрофічних змін, викликаних як зовнішніми чинниками, так і регресивними ендодинамічними процесами в самих екосистемах.

Тому, обговорюючи питання, що називати заповідниками, а що ні, ми змушені констатувати, що за підходу з позицій класиків заповідної справи початку XX століття більшість заповідників колишнього СРСР, незалежно від того, у якій країні вони опинились, доведеться перейменувати у інші охоронювані території, оскільки, за всіх наших бажань, дотриматись вимог, які необхідно забезпечити, щоб екосистема була повноцінною, тобто повночленною, з природною саморегуляцією, просто неможливо. Площі більшості європейських заповідників, незалежно від країн, на даний час вже не відповідають вимогам існування сотень чи тисяч видів. Перш за все це стосується степової біоти. Таких масштабних заповідників, у межах заповідної території яких розміщувався хоча б добовий розліт птахів з центру нічного зосередження, чи добове переміщення вовка, сайгака, дикого коня, кулана і багатьох інших фонових та рідкісних видів, від Угорських пушт до Уралу вже не створити.

І це є більш критичним сигналом, ніж дискусія, що краще: забезпечувати абсолютну заповідність чи реально зберігати біорізноманіття на території, яку на даний час законодавчо віднесли до заповідних категорій. Потрібно шукати шляхи і забезпечувати збереження біоти, поки вона існує.

В. Гавриленко, головний редактор, директор Біосферного заповідника "Асканія-Нова" імені Ф.Е. Фальц-Фейна НААН, заслужений природоохоронець України, член Національної комісії у справах ЮНЕСКО та Національного комітету ЮНЕСКО з програми "Людина і біосфера"